

Т.Г. ШЕВЧЕНКО В ДОЛЯХ УКРАЇНЦІВ

УДК:94:82-94(477)«1895/1935»

*Світлана Миколаївна ЛЯШКО,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ),*

*Світлана Григорівна ІВАНИЦЬКА,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Запорізького інституту економіки та
інформаційних технологій
(м.Запоріжжя)*

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ РОКОВИНИ В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА МОГИЛЯНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті розглянуто праці та виступи М. М. Могилянського (1873–1942) — правника, публіциста, критика, письменника, літературознавця, громадського та політичного діяча, присвячені, перш за все, роковинам Т. Г. Шевченка. Методологічним інструментом дослідження послугувала теорія колективної пам'яті.

Ключові слова: М. М. Могилянський, Т. Г. Шевченко, колективна пам'ять, колективні комемораційні практики, публіцистика, ліберально-демократична еліта

Mykhaylo Mykhaylovych Mohylyansky (1873–1942) — a lawyer, essay writer, critic, writer, theorist of literature, public and political figure. This article is analyzes publications and appearances M. M. Mohylyansky dedicated to mainly anniversary of Taras Shevchenko. A methodological research tool is the theory of collective memory.

Keywords: Mykhaylo Mohylyansky, Taras Shevchenko, collective memory, collective commemorative practices, journalism, liberal democratic elite

В статье рассмотрены труды и выступления М. М. Могилянского (1873–1942) — юриста, публициста, критика, писателя, литературоведа, общественного и политического деятеля, посвященные, прежде всего, годовщине Т. Г. Шевченко. Методологическим инструментом исследования послужила теория коллективной памяти.

Ключевые слова: М. М. Могилянский, Т. Г. Шевченко, коллективная память, коллективные коммеморативные практики, публицистика, либерально-демократическая элита

Як засвідчує історичний досвід, упродовж століть на українському етнічному просторі не переривалася духовна потреба пересічних громадян, публічних інтелектуалів, лідерів та активістів національних громадських і політичних об'єднань звертатися у різний спосіб до постаті та творчості Тараса Шевченка. На виняткове значення святкування роковин і ювілеїв Т. Г. Шевченка у громадсько-політичному житті українського суспільства одним із перших звернув увагу публіцист і критик Сергій Олександрович Єфремов (1876–1939). Зокрема, у праці «Шевченкові роковини і російська преса» (1901) він писав: «Шевченко чим далі — все більше стає поетом *народним*, беручи епітет сей, щоб означити широке розповсюдження його творів та ідей серед мас народних; ім'я його все більше стає тим покликком, що гуртує кругом себе всіх людей, не розбираючи національності, для яких проповідь правди, добра, гуманності, справедливості, поступу, волі та інших таких вічних і незмінних ідеалів людськості становить не «звук пустой», не забавку на одну якусь хвилину, а пекучу потребу, найпершу мету в житті» [7, с. 35].

Поступово створювалася усталена культурна традиція щодо увічнення та вшанування пам'яті Кобзаря. Зазвичай меморіальні церемонії на честь народження та смерті Т. Г. Шевченка відбувалися біля його могили у Каневі, пам'ятників і пам'ятних місць на колективних зібраннях у вигляді панахид, промов, що містили інтерпретації життєтворчості поета, декламування його віршів, концертів, співів пісень, публічних лекцій тощо [43]. Участь широких верств українського суспільства у Шевченківських святах свідчила про наявність колективної свідомості щодо пам'яті про Кобзаря, про створення так званого «Шевченкового міфу». Невипадково у 2013 р., за даними

Інституту соціальної і політичної психології НАН України, 64 % респондентів назвали Т. Г. Шевченка національним символом України [5, с. 21].

Методологічним інструментарієм для адекватного вивчення традиції вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка може слугувати популярна нині концепція «колективної пам'яті». У новітньому дослідженні І. І. Колесник «пам'ять» розуміється як аналітичний концепт, інструмент дослідження. Дехто вбачає в ньому «методологічну альтернативу історії ідей» (П. Гаттон). «Пам'ять» — не даність, а концепт спеціального походження, себто є продуктом групи, еліт, соціуму. «Пам'ять» слугує «засобом репрезентації минулого, культурних споминів суспільства та на противагу історії-науки пам'ять (соціальна, колективна, культурна, історична) конструює лише ті образи минулого, котрі актуальні для сьогодення» [18, с. 477–478]. Авторка також слушно наголошує, що «пам'ять та історія були й залишаються контроверсійними за своєю природою та засобами відображення минулого. Історія — це інструмент пізнання минувшини, а пам'ять — засіб розуміння власного сьогодення» [18, с. 494]. На думку французького соціолога М. Гальббакса, яку він висловив ще у 1920-их рр., «колективна пам'ять» — це соціальний феномен репрезентації пам'яті, це те, що залишається від минулого в пережитому досвіді груп, або те, що групи роблять із минулим; для розуміння колективної пам'яті велике значення набуває соціальний контекст, «соціальні рамки» [45; 46]. Введене М. Гальббаксом поняття «колективної пам'яті» отримало розвиток у 1980-ті рр. у проекті вивчення «місць пам'яті» та колективних комемораційних практик, започаткованому французьким істориком П. Нора [42]. На його думку, колективна пам'ять складається із сукупності суспільних практик ритуального та символічного характеру. Загалом регулярні ритуали та заходи формують у суспільстві спільні уявлення та створюють спільну наративну конструкцію щодо подій минулого. Пам'ять окремих осіб не є в повному розумінні індивідуальною, бо кожен індивід є представником певної соціальної групи, і ця пам'ять актуалізується в думках, вчинках, діях. Тобто, пам'ять виникає у процесі соціалізації особи і зміст її пам'яті визначається тим соціальним середовищем, в якому перебуває індивід.

Пам'ять розвивається у часі разом із групами індивідів і залишається в пережитому ними досвіді як колективна («...спогад або сукупність свідомих чи несвідомих спогадів про досвід, пережитий і/або перетворений на міф живою спільнотою, до ідентичності якої невід'ємно належить відчуття минулого ...») [42, с. 188–189]. Колективна пам'ять для дослідника — це соціальний конструкт. Огляд праць щодо «політики пам'яті» здійснено у роботах сучасних дослідників [2; 27]. Роздуми про «пам'ять і забуття» знаходимо у дослідженні Б. Андерсона про нації як «уявлені спільноти» [1, с. 204–223]. Цінні спостереження, зокрема щодо динаміки колективної пам'яті, мають місце у колективній збірці «Империя и нация в зеркале исторической памяти» (М., 2011) [9].

Феномен відзначення ювілеїв і роковин, пов'язаних із пам'яттю Т. Г. Шевченка, зазвичай аналізувався у студіях із історичної пам'яті. Але в українській історіографії останнім часом з'явилися праці, в яких семантичне поле образу «ювілейного Шевченка» розглядається в контексті теорії колективної пам'яті з урахуванням відповідних культурних практик минулого та спадковості культурних традицій [41].

Традиція відзначення Шевченкових роковин в Україні складається із суми досвідів колективних пам'ятей, які накопичували різні покоління. Починаючи з перших роковин в умовах імперського суспільно-політичного життя, українська інтелігенція — сучасники Кобзаря в 1860-ті рр. мала на меті «пробудження» народу, популяризацію та поширення і в освіченому суспільстві, і серед селянства творів Т. Г. Шевченка. Покоління, котре активно увійшло в українське громадське життя в 1890-ті рр. (Б. Д. Грінченко, М. С. Грушевський, В. М. Доманицький, С. О. Єфремов, М. П. Левицький, О. Г. Лотоцький, Ф. П. Матушевський, Є. Х. Чикаленко) бачило свою роль у створенні об'єднуючого нарративу й адекватному поясненні світоглядних засад Шевченкової творчості. Шевченковим роковинам була призначена роль своєрідного щорічного підбиття підсумків націєтворчої роботи, розповсюдження ідей Шевченка, популяризація пам'яті про велику людину. Колективна пам'ять про Кобзаря виконувала в даному випадку функції іденти-

фікації та легітимації щодо української нації, котра перебувала в процесі формування.

Шевченківський канон у розумінні його як меморіальних церемоній, що апелюють до минулого та впливають на формування спільної пам'яті, почав складатися у 60-х рр. ХІХ ст. Зокрема, роковини на вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка були започатковані українською громадою відразу по смерті великого поета, згодом до них додалися заходи, приурочені до дати його народження. За кілька десятків років, писав у 1901 р. С. О. Єфремов, Шевченкові роковини «вийшли на широку дорогу суспільну і притягають до себе увагу та цікавість усіх станів громадських — і не на Україні тільки, а й по інших місцях Росії, де є українці духом, або взагалі люди, яким дорогі ті високі ідеї, ті вічні істини, що виявилися в “Кобзарі”» [7, с. 34].

Заходи, пов'язані з вшануванням пам'яті поета, проводилися у формі панахид, декламування віршів, виконання музичних концертів, промов, публічних лекцій, написання та видання спогадів, заміток, бібліографічних оглядів і рецензій на видання творів Шевченка та про Шевченка. Для публічних виступів і публікацій використовувалися теми, пов'язані з глорифікацією його постаті, популяризацією творчості, інтерпретаціями образу Кобзаря в національній культурі та міфотворчості. Щодо репертуару публічних виступів, то зазвичай обиралася найбільш актуальна тема, що давала змогу авторові, спираючись на творчий спадок і приклади із життя Т. Шевченка, висловити (інколи езоповою мовою) ставлення до подій і явищ сучасного культурного життя та соціально-політичних подій. Так, П. О. Куліш для своєї промови на смерть Т. Шевченка «узяв темою свободу думки й ідею народності» [44, с. 36].

Пам'ять про Шевченка являє собою складну конструкцію, що викристалізовувалася протягом століть у процесі комеморації. Комеморація (за П. Коннертоном) — це «меморіальні церемонії», що апелюють до минулого та впливають на формування спільної пам'яті [19, с. 75–76]. Завдяки певним механізмам і прийомам комемораційних практик протягом десятиріч відбувалося творення канонічного образу Тараса Шевченка. Поминальні обряди та ритуали концентрують увагу в соціальній пам'яті на «основополож-

ному наративі» певної спільноти та покликані забезпечити в ній тяглість колективної пам'яті. «Акти поминання (вшанування, церемонії) не стільки безпосереднє відображення «реальної» колективної пам'яті, як соціально сконструйований дискурс... Як дійства акти поминання відбивають і колективну пам'ять, якою вона поставала в зображальних практиках минулого, і соціальний та культурний дискурс сучасності про минуле» [6, с. 52–53]. Досліджуючи механізм формування національної та історичної пам'яті української спільноти у ХХ ст., історики відзначають, що «звернення до комеморації дозволяє наблизитися до вирішення питання щодо механізмів конструювання моделей пам'яті, розмаїття її форм, репрезентацій, носіїв і ретрансляторів» [4, с. 345].

Але, як уявляється, крім вивчення колективних комемораційних практик, заслуговують на увагу також індивідуальні меморіальні інтерпретації образу поета. Тому метою статті є виявлення фактів особистої участі М. М. Могілянського у меморіальних заходах на честь поета (організація Шевченкових роковин і висвітлення їх у пресі; пошукова робота, творчі наміри та плани як публіциста, письменника і критика), з'ясування в контексті доби в його публіцистичному доробку ваги постаті та творчості Т. Г. Шевченка, узагальнення фактографічного матеріалу в методологічному ключі теорії колективної пам'яті. Джерелами дослідження обрано передусім публіцистичні твори, огляди преси та рецензії, мемуари, а також щоденник Могілянського.

М. М. Могілянський (1873–1942) — правник за професією, літературний критик, публіцист, літературознавець, письменник, послідовник психологічного напрямку в українському модернізмі. У 1923–1933 рр. — науковий співробітник Всеукраїнської Академії наук і керівник Комісії для складання біографічного словника діячів України. Щодо висвітлення в літературі його постаті та творчого доробку, зазначимо, що систематична робота в цьому напрямку розпочалася в 1990-ті рр. минулого століття, а продовжилася вже на початку нинішнього. Суттєвий внесок у дослідження біографії та популяризацію наукового та літературного доробку М. М. Могілянського зробили Т. П. Демченко, Т. П. Журавльова, О. А. Зелік,

С. М. Кривенко, Г. М. Курас, С. М. Ляшко, Ю. В. П'ядик, В. Г. Сарбей, М. Ф. Слабошпицький, Ю. М. Хорунжий, М. П. Чабан, В. О. Шевчук, Н. М. Шумило. У 2013 р. до 150-річного ювілею Михайла Могілянського в Національному газетно-журнальному видавництві вийшов друком науково-популярний ілюстрований часопис «Пам'ятки України: історія та культура» (№ 9). Вміщені у цьому числі матеріали розкривають життєвий і творчий шлях М. М. Могілянського, змальовують процес формування його ідентичності, наводять думки щодо перспектив розвитку української культури та майбутнього українсько-російських відносин [14], подають характеристику його діяльності на посаді керівника «Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України» (1923–1933) [26], висвітлюють його погляди на проблеми реформування політичного та соціально-економічного устрою Російської імперії, місця та ролі Державної Думи в політичній системі країни [11], історію полеміки 1913–1914 рр. із В. І. Леніним щодо національного питання [16]. Опубліковані також три версії автобіографії [25], листи М. М. Могілянського та його матері Марії Миколаївни до чернігівського адвоката І. Л. Шрага за 1917 р., виявлено «місця пам'яті» в Чернігові, Петербурзі, Києві, Дніпропетровську. Вперше укладено персональний біобібліографічний покажчик [29], покликаний полегшити та скоординувати подальшу роботу дослідників.

У березні 2014 р. у чернігівському видавництві «Просвіта» вперше побачили світ листи Михайла Михайловича та його матері Марії Миколаївни до відомого українського політичного та громадського діяча, адвоката, члена чернігівської громади та «Просвіти» Іллі Людвиговича Шрага (1847–1919). Збірка, упорядкована Т. П. Демченко та С. Г. Іваницькою [22], репрезентує епістолярну спадщину обох діячів за 1907–1917 рр., розкриваючи нюанси стосунків представників різних поколінь українського національного руху, деталізує їхні характери та проливає світло на ставлення до подій тогочасного політичного життя. Матеріали видання переконливо доводять думку упорядників про те, що М. М. Могілянський «за своїм світовідчуттям, творчою енергетикою, типом мислення, темпом життя, енциклопедизмом, нарешті, певною «розкиданістю»

своїх творчих інтересів був типовою постаттю інтелектуала «Срібного століття» ... характерною рисою його натури була «подвійна ідентичність» — поєднання в громадській та мистецькій свідомості елементів «общеруськості» й «українськості». Все це було оповите тенденціями «європеїзму»... М. Могилянський, людина з європейським типом свідомості, обізнана зі світовою літературою й філософією, активно долучався до творення нової естетичної парадигми в українській культурі...» [22, с 28].

Шевченковим студіям Могилянського присвячені передусім розвідки літературознавців С. М. Кривенка [21] та О. А. Зелік [8]. Так, дослідниця в статті «Тарас Шевченко у критичній рецепції М. Могилянського» відзначає, що «Михайло Михайлович був близьким до фундаторів науки про Т. Шевченка: С. Єфремова, О. Дорошкевича, П. Филиповича, І. Айзенштока; їх поєднувала тісна співпраця, приятельські стосунки, вболівання за долю української літератури... Для Михайла Могилянського літературна критика була засобом, який допомагав підкреслити і підтвердити органічність української літератури/культури у загальноєвропейській. А звернення до найвеличнішої статті української літератури, ... було зумовлене бажанням розвіяти міф про «геніального мужика», відійти від протиставлення культурника Куліша і мужика Т. Шевченка. Його розвідки, далекі від шаблону і трафарету, часто мали дискусійний характер» [8, с. 140]. На її думку, «у своїх шевченкознавчих студіях він послуговується провідними принципами біографічної, документальної та історико-соціологічної шкіл, які були визначальними в українському літературознавстві 1920-х років» [8, с. 145]. До вивчення шевченкознавчого дискурсу у творчості Могилянського та відповідних меморіальних практик зверталися нещодавно у своїх студіях також автори запропонованої увазі читача статті [15].

У визвольному русі М. М. Могилянський був яскравим представником того покоління російської інтелігенції, чия соціалізація відбулась в 1890-ті рр.¹. Саме в юності він за-

¹ У 1892 р. закінчив класичну гімназію в Чернігові, в подальшому вступив на юридичний факультет Петербурзького університету, але навчання завершив лише в 1903 р., склавши державний іспит при Ново-

цікавився ідеями М. П. Драгоманова та одночасно — постулатами легального марксизму, що засвідчив у автобіографії 1929 р.: «От «драгомановства», усвоенного еще на гимназической скамье, в студенческие годы перешел к марксизму, принимая близкое участие в марксистских кружках, а в 1897–99 гг. и в делах Петербургского «Союза за освобождение рабочего класса» [17, арк. 1–2; 26, с. 18, 20]. Згодом під впливом В. Л. Беренштама, М. С. Грушевського, М. М. Коцюбинського, І. Я. Франка та І. Л. Шрага, під враженням подорожей на рідну Чернігівщину та спілкування з селянством відбулась еволюція його поглядів у напрямку цінностей українського ліберально-демократичного руху. У Петербурзі в 1906–1917 рр. професійне, громадсько-політичне та літературне коло спілкування Могилянського складалось із відомих представників російського лібералізму та неонародництва².

Олександр Гнатович Лотоцький (1870–1939) — український громадський і політичний діяч, публіцист, історик церкви, у спогадах подав таку його яскраву характеристику: «Дуже живою та активною постаттю на петербурзькому ґрунті був Михайло Михайлович Могилянський. Натура талановита, ріжностороння, хоч трохи роскидана... Досить постійно писав у петербурзькій пресі, головню в «Речи», часто зачіпаючи справи українські... Писав живо, з темпераментом... Був правовірний член партії народньої свободи (к.-д.), енергично працював для партії та гаряче виступав проти яких будь закидів на її адресу... На протязі яких десяти літ перед революцією хоч поволі, але послідовно відбував певну еволюцію щодо українського світогляду...» [24, с. 62–63].

російському університеті та ступивши на професійний шлях присяжного повіреного.

² Політична діяльність Могилянського в 1906–1917 рр. була пов'язана передусім із перебуванням у лавах конституційно-демократичної партії (партії «Народної свободи») — провідної сили легальної опозиції Російської імперії в останні роки існування царату. Вийшов із її лав у травні 1917 р., протестуючи проти невизнання кадетським керівництвом права України на національно-територіальну автономію у майбутній федеративній Російській республіці [докладніше: 11; 12; 13]. У 1915–1916 рр. кілька разів виступав із відчитами у Петроградській Громаді Товариства українських поступовців (ТУП).

Перше знайомство юного Михайла Могілянського з текстами Тараса Шевченка відбулося за празьким виданням «Кобзаря», що зберігався в бібліотеці батька. Могілянський так пише про це в мемуарах: «Песни и сказки няни, окружающая народная стихия, позже украинский театр — были факторами моего органического украинства, ослаблявшегося, однако, обрусевшей семьей и школой, в которой все украинское было строго запретным. Мой отец, говоривший всегда по-русски, прекрасно читал по-украински. У него был том пражского издания Шевченковского «Кобзаря», заключающий в себе запрещенные в России произведения поэта, и иногда он читал его в кругу людей близких семье. На присутствие при чтении детей, обыкновенно, не обращали внимания (дети «не интересуются» и «не понимают»). А в 10–11 лет я уже тайком вытащил пражского «Кобзаря» из отцовского шкапа и от первой до последней страницы прочел его...» [30, с. 135].

За студентських років М. М. Могілянський брав участь в організації та проведенні публічних вечорів, присвячених пам'яті Кобзаря та інших традиційних заходах. На одному з них, проведеному в Чернігові, виголосив доповідь «Економічний матеріалізм і українське питання», яку згодом опублікував за підписом «Мих. Андрійко» в редактованому І. Я. Франком журналі «Народ» із підзаголовком «Читано на Шевченкових роковинах» (1895). Прямі згадки про Т. Г. Шевченка відсутні, так само, як і цитати з його поезій. Але в нових історичних умовах російської дійсності, позначених кризою старого режиму та потребою його модернізації, зростанням у суспільстві популярності ідей соціалізму та лібералізму, активізацією робітничих та опозиційних політичних організацій, «визріванням» національних рухів «недержавних» народів, які в певному сенсі містили потенційну загрозу дезінтеграції імперського простору, при уважному читанні тексту доповіді Могілянського можна-таки виявити провідні ідеї, сповідуванні Кобзарем. «Українське питання, як і всяке друге живе питання, мало і має чимало ворогів. Цілком зрозуміло, що перш усього, воно встріло, як питання визвольне і демократичне, ворогів — серед реакціонерів усіх колірив. Але ворогування з цього боку завжди найкраща рекомендація. Так не одні реакціонери — відкри-

ті ученики Каткова або Мещерського, — ворогували і досі ворогують проти українства; ворогували проти його і поступовці, і революціонери, ворогували того, що по їх «крайньому розумению», — українство нібито перешкоджає їх ділу — ділу народної волі і поступу», — зазначав автор. Такий стан речей викликаний тим, на думку М. М. Могилянського, що «ті, які сперечаються, не дуже то добре знайомі (а буває й зовсім не знайомі) з тим, проти чого сперечаються» [28, с. 107–108].

Публіцист поставив на меті висвітлити «українське питання» під кутом зору вельми популярної на той час марксистської економічної доктрини, «цілком пристаючи на головні її основи» [28, с. 108]. «Хто проти історії, проти того історія, — декларував М. М. Могилянський. — ... Національності явилися, як результат довгого життя... Примусова денаціоналізація являється перед нашими очима перш усього, як незаконна подія проти історії. Щоб історія йшла шляхом мирного поступу — треба, щоб народ стояв на вищому ступіні культурного розвитку, можливого серед тих матеріальних обставин життя, серед яких він живе. Культурність помагає йому зрозуміти своє становище, свої інтереси, свою можливу будучину. А щоб культурність була найвища — треба, щоб розвивалася вона на національному ґрунті...» [28, с. 108–109].

Прогнозуючи майбутні завдання політичних рухів у державі, М. М. Могилянський писав, що «для всієї Росії найголовніше, якомога швидше досягти політичної волі». Одночасно твердив (і саме цей постулат наближав його світогляд до діячів національно-демократичного руху), що «для усякого українця видно, що деспотизм ніколи не признає прав української нації на існування». Звертав увагу на те, що «українство має велику культурну, а через те й революційну силу. Усяке культурництво в Росії революційне, бо культура й деспотизм не вживаються в купі. Тим українська книжка, що несе в народ справжню освіту, а не деморалізацію — революційна, український рух, що бажає дати освіту народові на національнім ґрунті — рух революційний, се добре знає уряд і чи не через те так гнітить і жене його?» Висновок публіциста був радикальним: «... рух український — рух революційний, поступовий. Він

наближає нас до того становища, з якого вільний шлях до того, коли “у всяке віконце Засияє сонце...”» [28, с. 109]. Завершив Могилянський свій виступ оптимістичними рядками із вірша побратима Тараса Шевченка по Кирило-Мефодіївському товариству П. О. Куліша «Заспів» (1862).

У цитованому виступі Могилянського на Шевченкових роковинах зустрічаємо новітню інтерпретацію класичних мотивів Кобзаря, якими вважаються народолюбство, ідеали народоправства та просвітництва, ненависть до царської деспотії, гасла політичної свободи, національного та соціального визволення. Незважаючи на заявлену Могилянським прихильність ідеям «легального марксизму», в підтексті відчувається домінуючий і вельми продуктивний щодо прогресивного вирішення «українського питання» вплив ідей М. П. Драгоманова (скажімо, вимоги поєднання задач політичного, національного та соціального визволення, пріоритет освіти, розвиток національної культури).

Свої перші статті, присвячені пам'яті великого Кобзаря, Могилянський опублікував у популярних київських газетах «Киевские отклики» (1905, № 57, 26 лютого) та «Киевские вести» (1909, № 130, 17 травня). Надалі Михайло Михайлович популяризував творчість Т. Г. Шевченка у таких відомих періодичних виданнях як «Речь», «Украинский вестник», «Русская мысль», «Всемирный вестник», «Жизнь для всех», «Книга и революция». Розшукав і надрукував у журналі «Вестник Европы» (1909, № 5) автограф Шевченка («Вітер з гаєм розмовляє...»), перекладав російською мовою окремі його поезії. За дорученням українського літературознавця, історика, фольклориста, публіциста, кооператора Василя Миколайовича Доманицького (1877–1910) намагався розшукати автограф «Мар'яни-черниці» для другого видання «Кобзаря». Згодом Могилянський перейнявся ідеєю здійснити повне видання «Щоденника» Т. Г. Шевченка й навіть розпочав роботу в Музеї українських старожитностей В. В. Тарновського у Чернігові, сповістивши в 1910 р. про свій намір М. М. Коцюбинського та П. Я. Стебницького.

Загалом шевченкіана М. М. Могилянського, згідно дослідження літературознавця С. М. Кривенка, нараховує вісімнадцять праць, присвячених роковинам зі дня народження або смерті поета або таких, де згадуються твори поета

[21]. Це зокрема, публікації «Памяти Т. Г. Шевченко» [31], «Т. Г. Шевченко (род. 25 февраля 1814 года)» [36], «Шевченкова годовщина» [32], «Шевченкови роковини 1916 року (26 лютого)» [38], і нарешті, оприлюднена 1925 р. рецензія на виданий І. Я. Айзенштоком «Дневник» Т. Г. Шевченка [37]. В академічний період діяльності зацікавлення української критики викликали такі статті Могилянського (надруковані під псевдонімом «Павло Чубський»), як «Куліш і Шевченко» (1927) та «Кохання в житті Шевченка та Куліша» (1929). Письменник плекав навіть намір написати роман «Шевченко», а також гаряче та щиро співчував ідеї заснування Інституту Тараса Шевченка в Харкові.

Зупинимось дещо докладніше на окремих творах із ювілейної шевченкіани М. М. Могилянського. Так, у статті «Великое сердце», опублікованій у газеті «Речь» (1911), котру видавали лідери конституційно-демократичної партії І. М. Гессен і П. М. Мілюков, заслуговує на увагу спостереження автора щодо народності Шевченка. На підтвердження цієї тези Могилянський наводить рядки з листа Тараса Шевченка до Варфоломія Шевченка («я по плоти и по духу сын и родной брат нашего бесталанного народа») та посилається на спогади Я. Полонського про поетові страждання з приводу покріпаченого стану своїх рідних і всього українського народу. У публікації «Шевченкова годовщина (26 февраля 1861 г.)» на шпальтах тієї самої «Речи» (1912) Могилянський прореферував друковані матеріали з нагоди 50-тих роковин смерті Т. Г. Шевченка та опублікував свої переклади низки його поезій («Из Т. Г. Шевченка»).

На сторінках поважного петербурзького часопису «Русская мысль» М. М. Могилянський регулярно оглядав нові твори та висловлював оцінки щодо нових імен в українській літературі («Украинская литература в 1910 г.», «Украинская литература в 1911 г.», «Украинская литература в 1912 г.», «Украинская литература в 1913 г.»)³. Так, у

³ Із 1906 р. це видання очолив один із провідних діячів кадетської партії О. О. Кізеветтер, співредактором був П. Б. Струве, а тому не випадково з 1907 р. журнал став інтелектуальним лідером російської ліберально-демократичної журналістики, і водночас — друкованим органом російського релігійного Ренесансу. Найвизначнішими співробітниками були С. М. Булгаков, О. С. Ізгоев, С. Л. Франк, М. О. Бердя-

1912 р., резюмуючи досягнення української громадськості у 50-річчя роковин смерті Кобзаря, М. М. Могилянський писав, що у минулому 1911-му році виповнилося 50 років із дня кончини Т. Г. Шевченка та що українська преса приділила багато уваги ювілеєві «геніального бідолахи». Та, на жаль, у меморіальній літературі не можна відзначити чогонебудь, що «стало б придбанням на довгі роки, або скільки-небудь новим світлом освітило особистість поета та його поезію». Пов'язане з закінченням 50 років із дня смерті поета припинення «літературних прав» правовласників на його твори не створило сприятливіших умов для поширення його творів, бо й раніше власники літературної спадщини Шевченка, наскільки це дозволяли зовнішні умови, завжди невпинно дбали про полегшення доступу творів народно-го поета до широких народних мас. Найбільшим фактом, «фактом дійсно великого історико-літературного значення», дотичним до ювілейних шевченківських днів, публіцист назвав оприлюднення В. Яковенком другого тому творів Тараса Шевченка, куди поряд із іншим увійшли щоденник (1857–1858) і 157 його листів. М. М. Могилянський насамперед наголошує безумовну значущість видання: «Вперше публікується оригінал щоденника (з незначними скороченнями з цензурних міркувань), окрім свого величезного історико-літературного значення, читається з захоплюючим інтересом, як повість про життя поета-великомученика, що розкриває напрочуд привабливу людську особистість. На жаль, видання д[обродія] Яковенка і з зовнішньої, і з внутрішньої сторони може слугувати взірцем того, як не можна видавати класиків». Справа була в тому, що окрім «цілковитої відсутності» редакторської роботи і таких «дрібниць», як велика кількість друкарських помилок, листи Шевченка (103 сторінки) були набрані «таким дрібним і паскудним петитом, що здолати їх без серйозної небезпеки для здоров'я очей навряд чи можливо. При поганому папері і загальної неохайності видання надмірно високою (1 р. 50 к.) є і ціна книги» [35, с. 21].

У щорічнику газети «Речь» за рік 1914-й М. М. Могилянський, констатує проблеми та труднощі українсь-

єв, Л. І. Шестов, М. О. Гершензон, З. М. Гіпсіус, Д. С. Мережковський, В. Я. Брюсов та ін.

кого громадсько-культурного життя в умовах імперського асиміляційного тиску, серед інших фактів звертав увагу й на прояви адміністративного свавілля: «На основани циркуляра министра нар[одного] просвещения о народных библиотеках, из земских школ в Харьковской губернии изъяты произведения Шевченко «Катерина», «Невольник», «Назар Стодоля»... Закрыли комиссию по составлению каталогов, выставку украинских книг... Школа вообще под сугубо-бдительным надзором, и факт исключения в с. Кирилловке (родина Шевченка) ученика Шевченка (потомка поэта) из школы за неумение повторить задачу по-русски — факт довольно заурядный...» Щоправда, крім сумних, були і відрадіні моменти, які охоче зафіксував оглядач, зазначивши, що «в Харькове сооружаются памятники Т. Г. Шевченко, Квитке-Основьяненко и композитору Лысенко. Фонд на постановку памятника Шевченко в Киеве превысил 120 т. р. ... Каневское земство ассигновало тысячу рублей на приведение в порядок могилы Шевченко на берегу Днепра у Канева. Уже после составления настоящего очерка газеты принесли известие об опротестовании этой ассигновки г. киевским губернатором» [34].

Як свідчив М. М. Могилянський, серед численних Шевченкових роковин найбільше йому запам'яталися заходи з нагоди 100-річчя з дня народження поета (1914 р.). Українська національно-свідома громадськість планувала провести цей ювілей як загальноукраїнське, всеросійське та навіть загальнослов'янське свято. Царський уряд заборонив проведення святкувань, але в багатьох містах Російської імперії та на етнічних землях окрім панахид та інших заходів відбулися демонстрації протесту. Ювілей співпав із перебуванням М. М. Могилянського на посаді мирового судді у містечку Городня Чернігівської губернії (цікаво, що це містечко у 1846 р. за дорученням Археографічної комісії відвідав Т. Г. Шевченко). 25 лютого (за старим стилем) 1914 р. М. М. Могилянський разом із матір'ю Марією Миколаївною, котра гостювала у сина, замовив у Троїцькому соборі панахиду по Шевченкові. У листі до свого дальнього родича М. С. Грушевського публіцист писав: «В Городні се вперше відбулася Шевченківська панахида ... На жаль у церкві людей було дуже мало...» [40, с. 217].

У жовтні 1916 р. газета «Речь» вмістила рецензію М. М. Могилянського на виданий київським Українським науковим товариством (УНТ) до 100-річчя народження поета «Збірник пам'яті Тараса Шевченка (1814–1914 гг.)». Автор наголосив щодо потреби ґрунтовного наукового вивчення «Кобзаря», відзначив вагу вперше оприлюднених (майже без купюр) слідчих матеріалів у справі Кирило-Мефодіївського братства.

У цьому ж році у праці «О культурном творчестве» М. М. Могилянський, розвиваючи ідеї національної самобутності українства й активного розвитку української культури як культури європейської, писав: «И для украинства один Шевченко стоит больше, чем все отвлечённые соображения о правде-справедливости. Дар гениальности ... есть дар счастливый и редкий. Национальное дело не может строиться в расчёте на счастье. Но то, что в руках нации, сознательной, бодрой и полной энергией творчества, использование этой энергии для созидания культурных ценностей — не может быть задавлено никакой репрессией, ибо «вольная мысль, — по словам поэта, — в оковах не умрет»... Шевченко, плоть от плоти и кость от костей забитого украинского крепостного крестьянства, стал глашатаем национального украинского самосознания. А для последнего в лице гениального поэта, занявшего почетное место среди славянских поэтов, рядом с Пушкиным, Мицкевичем, с этим большим достижением соединялось и убеждение в том, что Шевченко, по чьему-то удачному выражению, — «прекрасный прецедент»... И начатки украинской культуры в виде зародышей науки, искусства и довольно развитой литературы продолжают и углубляют шевченковскую традицию. На наших глазах, пусть и относительно бедная количественно, все пышнее расцветает оригинальная украинская литература, завоевывая себе признание и заинтересовывая не только русских, но и европейских читателей» [33, с. 17–18].

Цінними є спостереження М. М. Могилянського щодо сприйняття українцями Східної Галичини образу та спадщини Кобзаря, викладені в брошурі «Шевченкови роковини 1916 року (26 лютого)». Книжечка була видана у Петрограді у роки Першої світової війни. Військове лихоліття стало

тяжким випробуванням для українського народу, розділеного кордонами двох імперій та арміями двох антагоністичних блоків — Антанти і Четверного союзу. Саме тому текст Могиллянського починається наступними схвильованими рядками: «Вже здавна день 26-го Лютого став днем українського національного свята, та не того свята, яке мертвим, коли не офіціальним, то офіціозним, раз на завжди виробленим каноном притуплює думку і заморожує почуття, але того свята, яке творчим подухом живодайної сили примушує жвавіше битись живчик думки й почуття, від якого за плечима виростають крила!... Вже вдруге в тяжких обставинах національного лихоліття святкуємо день 26-го Лютого! З скількох сердець рветься стогоном крик: ...«не однаково мені Як Україну злиї люде Присплять лукаві і В огні її окраденую збудять!!! Бо безмежне зараз змагання «приспати» усю Україну, а частина її в дослівнім значінні окрадена і збужена в огні!» [38, с. 1].

Твір містять згадки про обставини Шевченківської меморіальної церемонії 1913 р. у Східній Галичині, на якій Могиллянський був присутній. «Пригадую один незабутній епізод з моєї останньої подорожі на Галичину, — писав Могиллянський. — Було це в червні 1913 року, за рік до війни. Довелось мені бути в повітовим місті Бібрці, в день, коли одбувались останні вибори до Галицького сойму. Послом до сойму обраний був Лонгин Цегельський, посол парламентський, з яким я й приїхав ранком в день виборів до Бібрки. Після виборів, в залі кредитового союзу одбувся бучний бенкет. Коли на бенкеті почалися промови, д. Цегельський звернувся до присутніх, переважно селян — з 112 виборців (вибори двуступінні) було 4–5 попів, решта селяни — хлібороби, — з пропозицією вітати гостя з великої закордонної України, яка пильно прислухається до боротьби галицьких українців за національне право і добачає в тій боротьбі своє діло... Тоді взяв слово старий поважний селянин, що сидів біля мене з другого боку. Він висловив, що до смерті не забуде того, що мав честь сидіти на бенкеті поруч з гостем з великої закордонної України, звідки залунав голос незабутнього Кобзаря, що покликав до національного відродження усі землі українські, розбудив усі серця живі... Після сього почав читати головніші, на його погляд, запо-

віти Кобзаря. Читав з глибоким зворушенням і почуттям, які свідчили, що те, що він читає, увійшло міцно в душу... і читав стільки, скільки мало мабуть хто з українських інтелігентів прочитає з Кобзаря... Відповідаючи на привітання, я мусив зазначити, що творчістю героїв духу усі землі українські сполучені в одну національність. Як би не краяли державні межі тіла української національності, національна свідомість твердо стоятиме на ґрунті єдності. Коли наш Шевченко, син кріпака-селянина, свій на Галичині, то з другого боку син Галицького селянина Іван Франко, творець епічного образу Мойсея — свій на Вкраїні, наш Коцюбинський — свій на Галичині, Галицький Стефаник, буковинка — Ольга Кобилянська — свої на Вкраїні. Нарешті не можемо казати ми і Ви, Ви і ми, кажемо — ми, ми — Українці!... Отсей Галицький поважний селянин-хлібороб став в моїх очах символом [так в тексті. — С. Л., С. І.] української національної єдності, я згадую про нього з нагоди Шевченківського ювілею тому, що в цьому символі яскраво відбилася Шевченківська стихія» [38, с. 2–3].

Могилянський, передчуваючи подальші карколомні зміни (закінчувалося пронизане вірою в прогрес і людський розум дев'ятнадцяте «довге століття», починалося важке та криваве двадцяте...), цитував шевченкові пророчі рядки. «Живимо в історичні часи нової будівлі, нових руїн. «Перед нашими очима» виростають нові могили, занадто багато могил, витворюються нові мученіки, і нема чого розпитувати — за що? За-що — то всім відомо! Сучасні «неправди» ще недавно нікому б навіть не приснились! Знов — «поки що-течуть ріки, Кривавії ріки!..» І провідною зіркою для нас може бути тільки спадщина великих ідеалів, які ми одержали від минулого і передати мусимо майбутньому. Заповідану нам поетом певність — «Не вмирає наша правда, Не вмирає воля!» по всяк час претворятимемо в активність, нею захищатимемося від невір'я, по всяк час маючи перед духовними очима великий приклад того, кого «за Вкраїну замучили колись»...» [38, с. 5–6].

Провідними думками твору є гасла національної консолідації та «соборності» (возз'єднання) українських земель, світла віра в те, що «не вмирає наша правда, не вмирає воля». Автор пише, що, «як би не краяли державні межі

тіла української національності, національна свідомість твердо стоятиме на ґрунті єдності». Одночасно зауважує: «Так велетенська тінь геніального поета покрила собою усі землі українські ... сполучила тим міцним, нерозривним сполученням-цементом, який з етнографічного матеріалу творить національність. Шевченківська стихія стала одним з міцніших чинників тієї національної єдності, що єсть світом, якого тьма не об'їсть, яка видержить найтяжчі іспити...» [38, с. 13]. Оцінюючи політичні перспективи, Могилянський твердив, що «... коли Росія бореться за волю, за демократичний лад та права людини й громадянина, українці повинні ще боротись за саме своє існування, за права національні...» [38, с. 4]. У творі присутні також меморіальна Шевченкова риторика, агітаційно-пропагандистські мотиви та спроби прогнозувати майбутнє...

Згадував Могилянський Кобзаря і в трагічному та кривавому 1918 р. під час першого пришествя на Україну Радянської влади. Вирішивши поділитися з читачем враженнями від більшовицької окупації Чернігова у газеті «Черниговский край», писав: «Не минула і нас лиха година: 27 декабрия, в 11 годин ночи, прибули до нас большевики і першим ділом оточили «Народний Дом», в якому ішов любительський спектакль. Зразу почали в присутніх робить труси і відбирать зброю. Особлива погоня була за офицерством і салдатами. Позаяк офицерства не було на спектаклі, то по вказівці добродіїв: Помагая, Сухачова-Рабінкова — гімназиста і Аніщенка — розносчика писем, — почали нічю в хатах офицерів робить труси і одбирать зброю. В кого з їх не було документів, то вели до большевицького комисара на ст[анцію] Городня, від котрого рідко хто вертався живим. Забили большевики оціх офицерів: Оболонського, Пінчука, Більського і інших. На другий день почали труси по вказівці тіх же «добродіїв», і в міщан. Страшенна погоня большевіків за українськими організаторами і офіцерами українських полків». Після цієї трагічної преамбули Могилянський занотував такий вражаючий факт: «Не можу проминути характерного ідейного большевизма: в «Народньому Домі» Українським товариством «Просвіта» був виставлений портрет Т. Г. Шевченка, якого большевики ізрешетили пулями, а потім зняли і посікли шашками» [10, с. 4; 6, 112–113].

За Могилянським, Т. Шевченко — вірний учень мандрованого філософа Григорія Сковороди, а його муза, яку він характеризує як музу боротьби і ненависті, — лише інша сторона безмежної любові, інша сторона його «Сковородинської душі». Вчення Г. Сковороди з раннього дитинства супроводжувало Тараса Шевченка, навчило «добро любити» і допомогло зберегти чистоту душі та щирість серця у найскладніших життєвих обставинах [8, с. 139].

У добу українізації, звертаючись до постатей національної культури, в статті «Куліш і Шевченко» (1927) М. М. Могилянський твердив, що Т. Шевченко — геній, а його вдача — «приваблива, експансивна, з світлим розумом і великим серцем, бурхлива і щира, проста і геніальна» [47, с. 105]. Він поділяв думку Куліша, що Шевченко «розум брав од самого Бога» [47, с. 114]. До властивостей Шевченкової натури Могилянський відносив вміння «своїм великим серцем незлосливо, поблажливо ставитись до маленьких хиб людських, особливо приятельських, а на теплі дружні почуття відповідати щирою приязню» [47, с. 115].

Неодноразово звертається Могилянський до Шевченкового діаріуша, цитує, розмірковує, порівнює з фактами іншими джерел... Ось характерний коментар до цього читання: «Шевченко почасти в «Щоденникові», єдиній, може, по світлій щирості книзі у всесвітньому письменстві, і розповів крок за кроком своє життя, не затаївши жадного помисла. І нехай не радіє, нехай не хіхікає соборне міщанство: він такий-же, як і ми, або й: дякую тобі, боже, що я не такий, як він... навпаки всьому тому образ Шевченка незаплямований і чистий живе в серцях тих, хто відчуває велику муку «розпяття», яким було все життя геніального великомученика...» [47, с. 123].

У підсумку, як уявляється, квінтесенція ставлення Могилянського до Шевченка як людини та творця найвиразніше репрезентується наступними рядками аналізованої статті: «...чи не час відповісти й всім сучасним геростратикам, для яких Шевченко «лише п'яниця і розпусник», що всі подібні закиди найменшої плями не кладуть на чистий образ геніального поета?

Шевченко нам любий такий, який він був у дійсності, людина, що їй, як правильно з іншого приводу зазначив

М. М. Новицький⁴, часто не чужим було людське, занадто людське. Нам не потрібний його іконописний образ, фантастичний зразок з серії «Жизни замечательных людей» Павленкова. Не боїмося визнати, що і пив і одвідував дома, про які не згадують в пристойному громадянстві. Не візантійський святий, а життєвий подвижник, велика дитина, через все життя, через всі падання він проніс незаплямовану життєву святість чистого серцем. Коли правду казав Куліш, що «меж детей ничтожных мира часто бывал Шевченко всех ничтожней», коли правду каже М. Новицький, що людське, занадто людське було Шевченкові не чуже — а вони безумовно кажуть правду і, то і в тому «ничтожестве», в тій близькості до людського, занадто людського залишився Шевченко білосніжно чистим і неосяжно, зворушливо великим. І тому для пам'яті його за гострого Кулішевого слова часто образливіші міщанські спроби захищати його спеціальними дослідками, скільки разів він був п'яний в Нижньому, або в Петербурзі — тощо... Це для міщанина жах дізнатись, що Шевченко зловживав алкоголем, одвідував непристойні притони. Але святий грішник Шевченко міг би спокійно й кожному винувателеві, й кожному «оборонцеві» сказати: «я крок за кроком розповім все своє життя, не ховаючи жадного вчинка, жадного помисла, а потім зробіть це Ви...» [47, с. 122].

В умовах суворої тоталітарної радянської дійсності, фіксуючи 19 липня 1935 р. на сторінках свого щоденника враження від доповіді другого секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишева, М. М. Могилянський знову несподівано повертається до образу Тараса Шевченка. Розмірковуючи щодо специфіки літературної праці в умовах соціалістичного будівництва, шукає аналогії з досвідом Кобзаря: «Може... сувора життєва школа, що нібито перешкоджає людині стати письменником, більш сприяє досягненням останнього, ніж спеціальні заходи сприяння. Найсуворіша життєва школа не вбила поетичного таланту Шевченка, а удосконалила, висталила його. Не може бути, звичайно, звідси висновку, що комусь, поготів талановитій людині треба ство-

⁴ Новицький Михайло Михайлович (1892–1964) — шевченкознавець, дослідник біографії Т. Г. Шевченка та редактор-видавець його творів.

рювати штучно якісь життєві прикраси, але сувора вимога серйозної праці, участі в трудових процесах не як спостерігача, а як робітника мусить лежати в основі літ[ературної] політики. Колгоспи, заводи, шахти, транспорт, кожна професія — більш можуть дати для сформування письменника, ніж спеціальні літ школи й студії» [39, с. 339].

Понад півтора століття з часу перепоховання праху поета на Чернечій горі в Каневі триває процес конструювання меморіального образу Т. Г. Шевченка. За цей час він зазнавав помітних трансформацій і супроводжувався формуванням відповідного комемораційного канону [20, с. 348]. Культ Шевченка, закладений українськими патріотами в 1860-ті рр. після смерті поета, підтримував у «конструкторів» та «ідеологів» української нації відчуття колективної солідарності, сприяв, завдяки повторюваним спеціальним ритуалам і «відтворенню» спільного сакрального минулого, формуванню спільної ідентичності. Адаптуючи нові явища та ідеї, українофіли, а згодом їхні спадкоємці та продовжувачі народницької традиції — легалісти та ліберали з покоління «Молодої України» 1890-х – 1900-х рр., «національно-свідомі українці», — прагнули реінтерпретувати «минуле» таким чином, щоб нове «справжнє» постало продовженням історичної традиції й водночас — послугувало в конструюванні національної свідомості.

У модерну добу націєтворення апробовані практики відзначення роковин і ювілеїв Т. Г. Шевченка набули самоцінного значення для культурного та політичного самоусвідомлення українства. Нове покоління, до якого належав і М. М. Могилянський, сприйняло та розвинуло попередні практики щодо формування колективної пам'яті, додало до попередніх заходів щорічні публікації творів меморіально-публіцистичного жанру, чим сприяло створенню загальної оповідної меморіальної конструкції. Зазвичай ця конструкція містила огляд шляху, пройдений українством, щорічне підбиття підсумків національної роботи, оцінку поточної політичної ситуації в країні в світлі шевченкових думок та образів. На початку 1920-х рр., у добу «українізації», звеличений і вшанований Т. Г. Шевченко остаточно посів найперше місце серед ідейно-культурних провідників нації [3, с. 113].

Слід зазначити, що серія публікацій М. М. Могилянського, присвячених Шевченковим роковинам, укладається у зазначений алгоритм дій. Форма організації матеріалу в статтях автора модифікується відповідно до політичних обставин. Аналізовані факти він групує навколо подій сьогодення, критично оцінює їх із політичних позицій і висловлює кінець-кінцем надії та прогнози щодо близького майбутнього. Неодмінним для порівняння, інтерпретації та оцінки актуальних подій є символічний підтекст із залученням поетичного слова Кобзаря, його думок і фактів біографії.

Радянська доба, 1920-ті роки, за спостереженням фахівців, стали «своєрідним вододілом в українській інтелектуальній історії з обсягу творення образів Т. Шевченка. З одного боку, розпочалася тотальна ідеологізація візій Великого Кобзаря, проте, з іншого боку, помітної сили набувають устремління перевести їхнє творення чи конструювання на терени академічного шевченкознавства» [23]. Вище ми звертали увагу на те, що в цей період шевченкіана М. М. Могилянського теж набуває дослідницько-наукового характеру. Як літературознавець-професіонал, він звертається до щоденника Т. Г. Шевченка, маючи намір згодом його друкувати, заглиблюється у порівняльні студії, присвячені особистісним і творчо-психологічним аспектам взаємин Куліша та Шевченка, пише рецензії, дискутує зі своїм ближнім і дальнім колом колег та однодумців.

Таким чином, як доводить аналіз текстів і діяльності М. М. Могилянського — яскравого представника ліберально-демократичної еліти на межі ХІХ-ХХ ст., колективна пам'ять певної корпоративної групи, пов'язана сакральною для української національної ідентичності постаттю Тараса Шевченка, ґрунтувалася на глибокому знанні особистості, творчості та світоглядних засад Кобзаря, передбачала трансфер цієї інформації та винайдених ритуалів від покоління до покоління, нарешті, допомагала актуалізувати минуле. У творчій і професійній діяльності представників покоління М. М. Могилянського колективна пам'ять про великого поета логічним чином базувалася на укоріненні відповідних цінностей і норм поведінки, змінюючись відповідно до вимог часу та культурних потреб соціуму.

1. *Андерсен Б.* Воображаемые сообщества: Размышления об истоках и распространении [Текст] / Б. Андерсен. – М. : Канон-Пресс-Ц, Кучково поле, 2001. – 288 с.
2. *Ачкасов В. А.* «Политика памяти» как инструмент строительства постсоциалистических наций [Текст] / В. А. Ачкасов // Журнал социологии и социальной антропологии. – М., 2013. – Т. 16. – № 4. – С. 106–123.
3. *Буряк Л. І.* Коштовані практики у діяльності Історичної секції Всеукраїнської Академії наук [Текст] / Л. І. Буряк // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – К. : Укр. ін-т нац. пам'яті, 2012. – Вип. 2. – С. 109–126.
4. *Буряк Л. І.* Образ В. Б. Антоновича у контексті коштованих практик ХХ століття [Текст] / Л. І. Буряк // Там само. – Вип. 3. – С. 345–371.
5. *Гривинський Р.* Шевченко як ключ до української ідентичності і історії [Текст] / Р. Гривинський // День. – 2014. – 14–15 лют. – С. 21.
6. *Єкельчик С.* Творення святині: українофіли і Шевченкова могила в Каневі (1861–1900-і роки) [Текст] / С. Єкельчик // Єкельчик С. Українофіли : Світ українських патріотів другої половини ХІХ століття. – К. : К.І.С., 2010. – С. 51–73.
7. *Єфремов С.* Шевченкові роковини і російська преса (зі списком 42 часописів, які обізналися на ці святкування) [Текст] / С. О. Єфремов // Літ.-наук. вістник. – 1901. – Т. 15. – Ч. 2. – С. 34–47.
8. *Зелік О.* Тарас Шевченко в критичній рецензії М. Могилянського [Текст] / О. А. Зелік // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць. – К. : КНУ, 2009. – Вип. 11 – С. 136–141.
9. *Зерубавель Яель.* Динаміка колективної пам'яті [Текст] / Я. Зерубавель // Імперія і нація в зеркалі історичної пам'яті / под ред. А. М. Семенова, І. В. Герасимова, М. Б. Могильнер. – М. : Новое из-во, 2011. – С. 10–29.
10. *І. М. Городня* [Текст] / І. М. [Мохнатко І.] // Черніговський край. – 1918. – 14 янв. – № 10 (75). – С. 4.
11. *Іваницька С.* Праця «Первая Государственная Дума» як пам'ятка політичної публіцистики [Текст] / С. Г. Іваницька // Пам'ятки України : історія та культура. – К., 2013. – № 9. – С. 42–45.
12. *Іваницька С.* Чернігівські кадети та влада в 1905–1914 роках: імперський та регіональний виміри [Текст] / С. Г. Іваницька // Сіверянський літопис : всеукр. наук. журнал. – 2011. – № 6. – С. 108–124.
13. *Іваницька С.* Чернігівські ліберали та центральні структури партії народної свободи (жовтень 1905 – лютий 1917 рр.): від взаємодії до конфлікту [Текст] / С. Г. Іваницька // Там само. – Чернігів, 2012. – № 3. – С. 45–60.
14. *Іваницька С.* Михайло Могилянський: життєвий та творчий шлях [Текст] / С. Г. Іваницька, Т. П. Демченко // Пам'ятки України : історія та культура. – К., 2013. – № 9. – С. 2–9.
15. *Іваницька С.* Михайло Могилянський як співтворець шевченківського коштованого канону [Текст] / С. Г. Іваницька, С. М. Ляшко // Там само. – К., 2014. – № 1. – С. 18–23.
16. *Іваницька С.* Михайло Могилянський, Володимир Ленін та право націй на самовизначення (коментар до незавершеної дискусії)

- [Текст] / С. Г. Іваницька, С. М. Ляшко // Там само. – К., 2013. – № 9. – С. 46–49.
17. *ІР НБУВ*. – Ф. І. – Спр. 2399. – Арк. 1–8.
18. *Колесник І.* Українська історіографія : концептуальна історія [Текст] / І. І. Колесник – К. : Вид-во «Фенікс», 2013. – 566 с.
19. *Коннертон П.* Як суспільства пам'ятають [Текст] / П. Коннертон; пер. з англ. С. Шліпченко. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 184 с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 7).
20. *Короленко Б. А.* 125-літній ювілей Тараса Шевченка: коменорації 1939 року [Текст] / Б. А. Короленко // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – К. : Укр. ін-т нац. пам'яті, 2012. – Вип. 2. – С. 348–367.
21. *Кривенко С.* Михайло Могиллянський про Тараса Шевченка [Текст] / С. Кривенко // Слово і час. – К., 2008. – № 7. – С. 23–32.
22. *Листи* Михайла та Марії Могиллянських до Іллі Шрага (1907–1917 рр.) [Текст] / упорядкування, передмова, примітки Т. П. Демченко, С. Г. Іваницької : наук. видання. – Чернігів : Просвіта, 2014. – С. 5–35.
23. *Литвин В. М.* Образи Великого Кобзаря в українській інтелектуальній історії (до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка) [Текст] / В. М. Литвин // Голос України. – 2014. – № 42. – 5 берез.
24. *Лотоцький, О.* Сторінки минулого [Текст] / О. Лотоцький / Праці Укр. наук. Ін-ту. – Т. 12. – (Серія: Мемуари ; Кн. 3). – Варшава, 1932. – Ч. 2. – 490 с.
25. *Ляшко С.* Автобіографічні матеріали Михайла Могиллянського : (з фондів Інституту рукопису НБУВ) [Текст] / С. М. Ляшко // Пам'ятки України : історія та культура. – К., 2013. – № 9. – С. 16–21.
26. *Ляшко С. М. М.* Могиллянський — «останній лицар» Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України (1923–1933) [Текст] / С. М. Ляшко // Там само. – К., 2013. – № 9. – С. 34–41.
27. *Маклюк О.* Меморіальне законодавство в країнах Європи : проблема регулювання історичної пам'яті [Текст] / О. Маклюк // Наук. праці істор. ф-ту Запорізьк. нац. ун-ту. – 2012. – Вип. 33. – С. 311–315.
28. *Мих. Андрійко.* Економічний матеріалізм і українське питання (Читано на Шевченкових роковинах) [Текст] / Мих. Андрійко [М. М. Могиллянський] // Народ : русько-українська радикальна часопись. – Л., 1895. – 1–15 янв. – № 1–2. – С. 107–109.
29. *Михайло Могиллянський* : бібліограф. покажчик [Текст] / укладачі : С. Г. Іваницька, Т. П. Демченко, С. М. Ляшко // Пам'ятки України: історія та культура. – К., 2013. – № 9. – С. 60–63.
30. *Могиллянський М.* Девяностые годы. Воспоминания [Текст] / М. М. Могиллянський // Былое. – 1924. – № 23. – С. 132–161.
31. *Могиллянський М. М.* Памяти Т. Г. Шевченко [Текст] / М. М. Могиллянський // Киевские отклики. – 1905. – № 57. – 26 февр.
32. *Могиллянський М. М.* Шевченкова годовщина (26 февраля 1861 г.) [Текст] / М. М. Могиллянський // Речь. – 1912. – № 56. – 27 февр. – С. 3.
33. *Могиллянський М.* О культурном творчестве (Украинская проблема) [Текст] / М. М. Могиллянський. – Пг. : Екатерининская типография, 1916. – 23, [2] с.

34. *Могілянський М.* Українська життя в 1913 році [Текст] / М. М. Могілянський // Ежегодник газети «Речь» на 1914 рік. – Пг., 1914. – С. 268–275.
35. *Могілянський М.* Українська література в 1911 р. [Текст] / М. М. Могілянський // Русская мысль. – 1912. – Кн. 3. – С. 20–24.
36. *Могілянський М. М.* Т. Г. Шевченко (род. 25 лютого 1814 року) [Текст] / М. М. Могілянський // Чернігівська земська тиждень. – 1914. – № 9. – С. 11–12.
37. *Могілянський М.* [Рецензія] : Шевченко Т. Дневник / Ред., вст. ст. и прим. И. Я. Айзенштока [X] : Пролетарий, 1925. – XXXI, 289 с., ил. [Текст] / М. М. Могілянський // Червоний шлях. – 1925. – № 8. – С. 234–236.
38. *Могілянський М.* Шевченкові роковини 1916 року (26 лютого) [Текст] / М. М. Могілянський. – Чернігів, 1916. – 6 с.
39. *Могілянський М.* Щоденник 1934, листопад – 1937, жовтень [Текст] / М. М. Могілянський ; публ. О. Сергеева ; передм. М. Слабошпицького // Хроніка-2000 : укр. культуролог. альманах. – К., 2007. – Вип. 59. – С. 276–492.
40. *Мукосеева Л. П.* Листування М. С. Грушевського з М. М. Могілянським [Текст] / Л. П. Мукосеева // Вісник Київ. славістичного ун-ту. – (Серія : історія). – К., 2004. – № 18. – С. 203–220.
41. *Назаренко М.* «Ювілейний Шевченко»: семантичне поле образу [Текст] / М. Назаренко // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2007. – Вип. 10. – С. 61–67.
42. *Нора П.* Теперішнє, нація, пам'ять [Текст] / П. Нора. – К. : «Вид-во «Кліо», 2014. – 272 с.
43. *Реснт О.* Сім шевченкових ювілеїв [Текст] / О. Реснт, Н. Мех // Краєзнавство : наук. журнал. – 2014. – № 1. – С. 5–9.
44. *Т. Г. Шевченко* в епістолярії Відділу рукописів [Текст] / упоряд. : А. Г. Адаменко, М. П. Візир (керівник), І. Д. Лисоченко, Й. В. Шубинський. – К. : Наук. думка, 1966. – 492 с.
45. *Хальбвакс М.* Коллективная и историческая память [Електронний ресурс] / М. Хальбвакс // Журнальний зал в РЖ, «Русский журнал». – Неприкосновенный запас. – 2005. – 2–3 (40–41). – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>. – Название с экрана.
46. *Хальбвакс М.* Соціальні рамки пам'яті / [Текст] М. Хальбвакс; пер. с фр. и вступ. статья С. Н. Зенкина. – М. : Новое из-во, 2007. – 348 с.
47. *Чубський П.* Куліш і Шевченко [Текст] / Чубський П. [М. М. Могілянський] // Пантелеймон Куліш : зб. праць комісії для видавання пам'яток новітнього письменства / за ред. С. Єфремова та Ол. Дорошкевича. – К. : Друкарня київ. філії Книгоспілки, 1927. – С. 102–126.

Шевченківські роковини в житті та творчості Михайла Могілянського в контексті теорії колективної пам'яті.

Ляшко С. М., кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ),

Іваницька С. Гр., кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій (м. Запоріжжя).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 9–36.

У статті розглянуто виступи М. М. Могилянського (1873–1942), присвячені Т. Г. Шевченку. Акцент зроблено на працях меморіально-публіцистичного жанру, присвячених роковинам Т. Г. Шевченка та створених в 1895–1920 рр. У контексті теорії колективної пам'яті простежено особливості культурної традиції, сформованої поколінням української інтелігенції, яке увійшло в громадське життя в 1890-ті рр., щодо увічнення та вшанування пам'яті Кобзаря. На прикладі творчості М. М. Могилянського як одного із яскравих і самобутніх представників тієї генерації, доведено, що наприкінці 1890-х – 1920-х рр. ювілейні практики мали важливе значення для наукового та культурного поступу українства, сприяли консолідації національної свідомості, актуалізували нагальні завдання національного руху. Публіцистичні праці М. М. Могилянського різних років, присвячені роковинам й ювілеям поета, демонструють його власну оригінальну версію «шевченкового міфу». Аналіз змісту творів доводить безпосередній зв'язок творення меморіального образу поета з культурно-просвітницькими завданнями української ліберально-демократичної еліти початку ХХ ст.

Ключові слова: М. М. Могилянський, Т. Г. Шевченко, Шевченкові роковини, колективна пам'ять, колективні комемораційні практики, меморіальний образ, публіцистика.

Shevchenko's anniversaries in the life and creativity of Mykhaylo Mohylyansky in the context of the theory of collective memory.

Lyashko S. N., Ph. D., senior researcher at the Institute of biographical research NBUV (Kyiv),

Ivanytska S. Gr., Ph. D., Associate professor department of social and humanities Zaporizhzhya Institute of Economy and Information Technology (Zaporizhzhya).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 9–36.

The article considers appearances M. M. Mohylyansky (1873–1942), dedicated to Taras Shevchenko. The emphasis is on publications 1895–1920 years which are memorial devoted to various anniversaries of Taras Shevchenko. Methodological basis of research is the theory of collective memory. The authors studying features of the cultural traditions and perpetuating the memory of Taras Shevchenko formed the Ukrainian intelligentsia, the generation that was socialized in the 1890s. On the example of creativity of M. M. Mohylyansky as one of the brightest and most original representatives of this generation, the authors demonstrated that in the late 1890s – 1920s commemorative practices were important for the scientific and cultural development of Ukrainian society, because it contributed to the consolidation of national consciousness and updated imperatives of the national movement. Publicist writings of M. M. Mohylyansky the poet's com-

memorating anniversary and the poet's anniversaries in various years, demonstrates its own original version of the «myth of Shevchenko». Analysis of the content of works indicates a direct connection design memorial image of the poet, cultural and educational challenges Ukrainian liberal democratic elite who lived in the early twentieth century.

Keywords: M. M. Mohylyansky, T. G. Shevchenko, Shevchenko's anniversary, collective memory, collective commemorative practices, memorial image, journalism.

Шевченковские годовщины в жизни и творчестве Михаила Михайловича Могилянского в контексте теории коллективной памяти.

Ляшко С. Н., кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев),

Иваницкая С. Гр., кандидат исторических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин Запорожского института экономики и информационных технологий (г. Запорожье).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 9–36.

В статье рассмотрены выступления М. М. Могилянского (1873–1942), посвященные Т. Г. Шевченко. Акцент сделан на работах мемориально-публицистического жанра, посвященных годовщине Т. Г. Шевченко и написанных в 1895–1920 гг. В контексте теории коллективной памяти прослежены особенности культурной традиции по увековечению и памяти Кобзаря, сформированной поколением украинской интеллигенции, которое вошло в общественную жизнь в 1890-е гг. На примере творчества М. М. Могилянского — одного из ярких и самобытных представителей этой генерации, доказано, что в конце 1890-х — 1920-х гг. юбилейные практики имели важное значение для научного и культурного развития украинского общества, способствовали консолидации национального сознания, актуализировали насущные задачи национального движения. Публицистические труды М. М. Могилянского разных лет, посвященные годовщине и юбилеям поэта, демонстрируют его собственную оригинальную версию «шевченковского мифа». Анализ содержания произведений показывает непосредственную связь конструирования мемориального образа поэта с культурно-просветительскими задачами украинской либерально-демократической элиты начала XX в.

Ключевые слова: М. М. Могилянский, Т. Г. Шевченко, Шевченковская годовщина, коллективная память, коллективные коммеморативные практики, мемориальный образ, публицистика.